# ARZULARDAN ALLAH'A

CANER TASLAMAN

İSTANBUL YAYINEVİ

***İstanbul Yayınevi***

***3. Baskı:*** Ocak 2016

***Eser Adı:*** Arzulardan Allah'a

**www.canertaslaman.com**
facebook.com/canertaslaman
Caner Taslaman Videoları
twitter.com/ctaslaman

***Sayfa Düzeni***: Adem Şenel
***Kapak Tasarım***: Yunus Karaaslan

ISBN: 978-605-66212-0-8

***Baskı ve Cilt:*** Pasifik Ofset Ltd.Şti. Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat:2 34310 Haramidere/İstanbul
Tel:0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

**GENEL DAĞITIM**
**İstanbul Yayınevi**
Cağaloğlu Yokuşu Evren Han No:17 Kat:1 Daire:33
SİRKECİ – İSTANBUL
Tel: (0212) 519 62 72 (0212) 522 22 26
www.istanbulyayinevi.net
bilgi@istanbulyayinevi.net

# ARZULARDAN ALLAH'A

CANER TASLAMAN

İSTANBUL YAYINEVİ

# İÇİNDEKİLER

*Önsöz* ........ 9
*Giriş* ........ 11

Allah'a karşı doğrudan duyulan bir arzu olarak 'arzu delili' ........ 15
İnsanın doğal özellikleri ve argümanım ........ 19
Doğal ve temel arzular ........ 25
Birinci arzu: Yaşam ........ 29
İkinci arzu: Korkuların giderilmesi ........ 33
Üçüncü arzu: Mutluluk ........ 37
Dördüncü arzu: Gaye ........ 41
Beşinci arzu: Şüpheden uzak bilgi edinme ........ 45
Altıncı arzu: Başkaları tarafından iyi davranılma ........ 51
Natüralizm mi, teizm mi? ........ 57
Evrim? Doğal seleksiyon? ........ 63
Arzuların karşılanması, ontolojik delil ve Allah'ın sıfatları ........ 69
'Arzu delili'nin ahiretin ve dinlerin varlığıyla ilgisi ........ 73

*Sonuç ve 'fıtrat delilleri'* ........ 79

*Kızım Meliha Taslaman'a...*

## *Önsöz*

BİZ İNSANLARIN EN TEMEL özelliklerinin başında doğal arzularımız gelmektedir. Bu çalışmada, insanların altı tane doğal ve temel arzusunu ele alacağım. Bunlar, 1. Yaşam arzusu, 2. Korkuların giderilmesi arzusu, 3. Mutluluk arzusu, 4. Gaye arzusu, 5. Şüpheden uzak bilgi edinme arzusu ve 6. Başkaları tarafından iyi davranılma arzusudur. Bütün bu doğal ve temel arzularımızın karşılanması, Allah merkezli bir varlık anlayışını—ontolojiyi—gerektirir. Birbirlerinden bağımsız bu temel arzular hep aynı varlık anlayışını gerektirir; çünkü insan, bu varlık anlayışının merkezindeki Allah tarafından yaratılmıştır.

Burada sunulan arzu delilinin dört tane sonuca ulaşılmasına katkı yapacağı kanaatindeyim: Birincisi, teizmin yani Allah inancının, natüralizm-ateizmden daha rasyonel olduğu anlaşılacaktır. İkincisi, Allah'ın önemli sıfatları bu delille temellendirilmeye çalışılacaktır. Üçüncüsü, ahiret yaşamının ve Allah'ın gönderdiği din(ler)in var olması gerektiği görüşü desteklenecektir. Dördüncüsü, bu argümanla insanların içlerindeki arzularından dolayı Allah'ın varlığını, ahiret yaşamını ve dinleri uydurduklarını iddia eden natüralist-ateist felsefecilerin ve psikologların yaklaşımındaki hata göz önüne serilecek; arzuların daha rasyonel ve tesadüfi olmayan bir açıklamasına ulaşılacaktır. Kısacası bu argüman, birçok ateist filozof ve psikoloğun boğulduğu suyun aslında yaşam suyu olduğunu göstermektedir.[1]

1 Bu makaleyi okuyup görüşlerini benimle paylaşan Oxford Üniversitesi'nden Richard Swinburne ve Keith Ward'a, Cambridge Üniversitesi'nden Rodney Holder'a, ayrıca katkılarından dolayı değerli dostum fizikçi-felsefeci Enis Doko'ya teşekkür ederim.

# *Giriş*

YAHUDİ-HRİSTİYAN GELENEĞİ ve İslam'ın varlık anlayışı Allah merkezlidir. Buna göre Allah dışındaki tüm varlıklar var oluşlarını bütün ayrıntılarıyla Allah'a borçludurlar. Galaksilerden dünyaya, bitkilerden hayvanlara ve insana, insanın bilincinden tüm doğal arzularına kadar her şey Allah'ın yaratımının ürünleridir. Diğer yandan, natüralist-ateist varlık anlayışına inananlar, bütün bu saydıklarımızı 'tesadüf ve zorunluluk' ile açıklarlar. Buna göre evren ve evrenin yasaları zorunlu olarak vardır, galaksilerden dünyamıza, bitkilerden hayvanlara ve insana, insanın bilincinden doğal arzularına

kadar her şey zorunlu evren yasaları çerçevesinde gerçekleşen tesadüflerin ürünleridir.[2]

Felsefede tasarım delili, kozmolojik delil ve bilinç delili başlıklarıyla teizmin mi, natüralist-ateist yaklaşımın mı daha rasyonel olduğu ayrıntılıca tartışılmıştır ve tartışılmaktadır.[3] 'Arzu delili (argument from desire)' başlığıyla insanların arzularından hareketle böylesi tartışmalar yapılmış olsa da bu konu önceki bahsedilen argümanlar kadar ayrıntılıca işlenmemiştir. Bunun felsefe, psikoloji, antropoloji ve teoloji açısından giderilmesi gerekli bir eksiklik olduğu kanaatindeyim. Bu konuyu ele alarak, mevcut eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmaya çalıştım.

'Arzu delili' başlıklı argümanı daha önce savunan felsefeci ve teologlar, insanların içinde Allah'a karşı doğrudan bir arzu olduğu görüşünü temel almışlardır. Bu çalışmada önce bu yaklaşımı tanıtıp, bu görüşün şahsi tecrübe içerdiğine ve natüralist-ateist yaklaşımlara karşı savunulması zor bir pozisyon olduğuna

2 Teizm ve natüralist-ateist yaklaşım için yapılan bu genel tarifin dışında kalanlar olabilir. Fakat bu tariflerin genel teist ve natüralist-ateist yaklaşımı kısaca özetlediği rahatlıkla söylenebilir. Natüralist-ateist yaklaşımı savunanların varlığı 'tesadüf-şans' ve 'zorunluluk' üzerinden tarifi için Monod'un şu kitabına bakabilirsiniz: Jacques Monod, *Chance and Necessity*, Vintage Books, Çev: Austryn Wainhouse, New York, 1972.

3 Tasarım delilini ve kozmolojik delili savunduğum, bilinç deliline ise değindiğim şu çalışmamı okuyabilirsiniz: Caner Taslaman, *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı,* İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2012, "Tasarım Delili" bölümü. Ayrıca internetten de bu çalışmamı okuyabilirsiniz: evrim.gen.tr/?p=14

dikkat çekeceğim ve bu yaklaşımı kendi argümanıma dâhil etmeyeceğim. Daha sonra natüralist-ateistlerin birçoğunun da insanlarda var olduğunu kabul ettikleri altı tane doğal ve temel arzuyu ele alıp, birbirlerinden farklı ve çok önemli bu arzuların hepsinin Allah'ın varlığını gerektirdiğine dikkat çekeceğim. Sonuçta bu argümandaki hareket noktam 'arzu delili' başlığıyla önceden savunulanlardan farklı olduğu için bu argüman aslında Allah'ın varlığı için yeni bir argümandır.[4]

İlaveten bu delile getirilebilecek itirazlara cevap verecek ve bu argümanın Allah'ın sıfatları, ahiret yaşamının varlığı ve din(ler)in gerekliliği konularıyla ilişkisini göstereceğim.

---

4 Bu delilin, önceden ileri sürülmüş olan arzu argümanlarından farkı, bu çalışmanın ilk hâli olan İngilizce isminden de anlaşılmaktadır: "Argument from the Ontology Required by Natural Desires: Finding The Water of Life Where Others Drown (Doğal Arzuların Gerektirdiği Ontoloji Delili: Başkalarının Boğulduğu Yerde Yaşam Suyunu Bulmak)". Bir arzunun kendisi yerine 'farklı doğal arzuların gerektirdiği ontolojiyi' delilin temeli yapmak, bu çalışmayı orijinal kılan husustur. Fakat 'arzu delili' ifadesi daha kısa ve akılda kalıcı olduğu için burada onu tercih ediyor ve kullanıyorum.

## *Allah'a karşı doğrudan duyulan bir arzu olarak 'arzu delili'*

BAZI TEİST DÜŞÜNÜRLER, insanların içinde Allah'a karşı doğrudan bir arzu olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bunlardan çok azı bunu Allah'ın varlığı için bir delil olarak değerlendirmiş, çoğunluğu bunu bir delilin parçası olarak sunmamışlardır. Fakat yine de insanların içinde böyle bir arzunun varlığına kimi teist düşünürlerce dikkat çekilmiştir ve kutsal metinlere atıflarla da bu görüş desteklenmeye çalışılmıştır. Augustinus'un ünlü *İtiraflar (Confessions)* kitabında, Allah'a karşı arzunun tüm insanlarda var olduğuyla ilgili iddiaya tanık olmaktayız:

"Bu arzu sadece benle veya benle beraber birkaç kişiyle sınırlı değildir; hepimiz mutlak olarak mutlu olmayı isteriz... Onlar, Sana bir ödül beklemeksizin ibadet etmektedirler, çünkü Sen onların sevincisin. Mutlu yaşam sadece budur; Sen'den keyif almak, Seninle ilgili olarak ve Senden ötürü. Yaşamın mutluluğu budur ve bu Senden başka hiçbir yerde bulunamaz. Mutlu yaşam gerçekten dolayı sevinçli olmaktır; bu ise Sende, yani gerçek olanda sevinçli olmak demektir... Herkes bu mutlu yaşamı ister, bu yaşam ki mutlu olarak nitelenmeyi bir tek o hak eder..."[5]

Benzer bir yaklaşıma Pascal'da tanık olmaktayız. Pascal, prensler gibi dünyevi olarak hemen her isteğini elde edebilecek konumda olanların bile arzularını tatmin edemediklerini ifade eder. Sahip olduğumuz birçok arzunun bu dünyaya yönelik olmadığını, bu arzuları ancak arzuların yöneldiği Allah'ın tatmin edebileceğini söyler:

"Bütün insanlar mutluluğu arar. Bunun hiçbir istisnası yoktur... Bütün insanlar şikâyet etmektedir; prensler, hizmetçiler, asiller, halk, yaşlı, genç, güçlü, zayıf, eğitimli, cahil, sağlıklı, hasta, her ülkede, her zamanda, her dönemde, her şartta... Boş yere etrafındaki her şeyle boşluğu kapamaya çalışır, o şeylerden

5 Saint Augustine, *The Confessions*, Vintage Books, Çev: Maria Boulding, New York, ss. 218-219.

hiçbiri ona yardımcı olamaz, çünkü bu sonsuz boşluk ancak sonsuz ve değişmez bir objeyle yani Allah ile kapatılabilir."[6]

Yahudi-Hristiyan geleneğinde olanlar, insanların içinde Allah'a karşı bir arzu olduğu fikrine, Kutsal Kitab'ın en çok okunan bölümlerinden biri olan Mezmurlar'daki (Zebur'dan) şu bölümleri örnek verebilirler:

1- "Geyiğin akarsuları özlediği gibi, canım da seni öyle özler ey Allah."

2- "Canım Allah'a, hay Allah'a susamıştır. Ne vakit geleceğim ve hay Allah'ın önünde görüneceğim?"[7]

İslam inancına bağlı olanlar ise Allah'a yönelmeye karşı doğuştan verilmiş bir eğilime sahip olduğumuza ilişkin olarak Kur'ân'daki şu ayeti örnek gösterebilirler:

"Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ı anmakla tatmin olan kimselerdir. Haberiniz olsun; gönüller yalnızca Allah'ı anarak tatmin olur."[8]

Gerek *Eski* ve *Yeni Ahit*lerdeki ifadelerin, gerek Kur'ân'daki ayetlerin Allah'a karşı doğal bir arzuya sahip olduğumuz anlamına gelip gelmedikleri tartışılabilir. Fakat şurası açıktır ki insanların doğuştan böyle bir arzusu varsa bile Allah'a yönelen inançlılar "Allah'a

---

6 Blaise Pascal, *Pensees,* Penguin Classics, Çev: A.J. Krailsheimer, London, 1966, ss. 74-75.

7 Kitabı Mukaddes, *Eski Ahit, Mezmurlar:* 42, 1-2, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1993, s. 563.

8 Kur'ân-ı Kerim, Ra'd sûresi, 13:28.

yöneldim, içimdeki arzular tatmin oldu, meğer içimdeki tatmin olmayan arzuların objesi Allah'mış" diyebilirler, fakat inananların bu şahsi tecrübelerini inançsızlara karşı sunulacak objektif bir argümana dönüştürmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim birçok ateist ve agnostik, kendisinde böyle bir arzunun olduğunu inkâr etmektedir. Örneğin John Beversluis da bahsedilen yaklaşımı eleştirirken, böylesi bir arzunun var olduğunun iddia edilemeyeceğini ifade etmiştir.[9]

9 John Beversluis, *C. S. Lewis and the Search for Rational Religion*, Prometheus Books, New York, 2007, ss. 56-57.

## *İnsanın doğal özellikleri ve argümanım*

ARZULARDAN HAREKETLE Allah'ın varlığı için objektif ve ikna gücü olan bir argüman oluşturmak için öncelikle herkesin üzerinde rahatlıkla uzlaşabileceği 'doğal' ve 'temel' olan arzuların hareket noktası yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bu amaçla burada ateist ve agnostiklerin birçoğunun da insanda var olduğunu rahatlıkla kabul edeceklerini düşündüğüm altı tane arzuyu hareket noktası yapacağım. Bunlar:

1- Yaşam arzusu.

2- Korkuların giderilmesi arzusu.

3- Mutluluk arzusu.

4- Gaye arzusu.

5- Şüpheden uzak bilgi edinme arzusu.

6- Başkaları tarafından iyi davranılma arzusu.

Bazı felsefeci, antropolog, biyolog ve psikologlar, insanların hepsinde evrensel olan özelliklerle ilgili uzun listelere sahipler. Örneğin antropolog Donald Brown, kültürel izafiyetle ilgili yaklaşımlara karşı çıkarken; etnograflar tarafından tespit edilmiş müzik, dans, dedikodu, saç stilleri, şakalar, hediye vermek gibi unsurların da içinde olduğu iki yüze yakın kültürler arası ortak unsur saymaktadır.[10]

Melez bir disiplin olan sosyobiyolojinin babası kabul edilen Edward Wilson, sosyal davranışların temelinde biyolojik yapımızın olduğunu ifade etmiştir. Bütün kültürel öğelerden habersiz bir erkekle bir dişi, tüm diğer insanlardan izole bir yere bırakılsalar; kumardan mülkiyete, dans etmekten ensest ilişkiye kadar birçok kültürel unsuru tekrar icat edecekleri söylenir.[11] İnsanların evrensel olarak sahip olduklarıyla ilgili listesini geniş tutanlara ve kültürel öğelerin önemli kısmını doğuştan sahip olunan genlerin kaçınılmaz sonucu olarak

10 Donald Brown, *Human Universals*, McGraw-Hill, New York, 1991.

11 Bu konuda Wilson'un şu kitaplarına bakabilirsiniz: Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Harvard University Press, Massachusetts, 1978; Edward O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis*, Harvard University Press, Massachusetts, 2000.

görenlere karşı bilimsel çevrelerden ciddi eleştiriler de getirilmiştir.

Örneğin Stephen Jay Gould, sosyobiyolojiyle ilgili yaklaşımları 'destekten yoksun, spekülatif masal anlatıcılığı (unsupported speculative storytelling)' olarak nitelemiş, 'metodolojisinin zayıflığını' eleştirmiştir. Diğer yandan Gould da doğuştan gelen genetik bir potansiyel olduğunu ve kültürel birçok unsurun bununla ilişkisini kabul eder; fakat insanlardaki mevcut tüm kültürel bilgiler yok edilerek bir insan topluluğu oluşturulsa, bugünkü gibi müziğin, dansın, kumarın, mülkiyet yasalarının olduğu bir insan topluluğunun belli bir zaman sonucunda oluşacağının hiçbir şekilde iddia edilemeyeceğini düşünür.[12]

İnsanların evrensel özellikleriyle ilgili geniş listeleri kabul etmeyen, bu listelerde sunulanları izafi ve kültüre bağımlı olarak gören bilim insanları bile; acıkma, susama, cinsel arzu gibi bütün insanların ortak olarak paylaştığı bir öz olduğunu ve bunların kültürlerin oluşmasında sınır vazifesi yaptıklarını kabul edeceklerdir. Bunları vurgulamamın sebebi, burada hareket noktası yaptığım arzuların, insanların evrensel özellikleriyle ilgili geniş listeleri reddedenlerin bile reddedemeyecekleri cinsten olduğunu vurgulamaktır. Dans,

12 Stephen Jay Gould, "Sociobiology and the Theory of Natural Selection", *Sociobiology: Beyond Nature/Nurture?*, Ed: G.W. Barlow and J. Silverberg, Westview Press, Colorado, 1980, ss. 257-269.

müzik, kumar gibi olguların insanların doğal özellikleri olduğunu ve biyolojimizin kaçınılmaz sonucu olduğunu birçok bilim insanı inkâr edecektir; ama bunları inkâr eden bu bilim insanları bile yaşam arzusunun, korkuların giderilmesi arzusunun veya bilme arzusunun insanların doğal-evrensel özellikleri olduğunu rahatça kabul edeceklerdir.

Acıkma veya susama hissi olmayan, cinsel arzu duymayan insanlar, elbette vardırlar ancak bütün insanlar içerisinde istisnadırlar. Bu tür istisnalar, insanlarda yemeye, içmeye veya cinselliğe karşı arzu duyulduğu gibi genellemeleri yanlışlamayacak anomali durumlarıdır. Aynı şekilde burada ifade edilecek altı tane arzudan kimini hissetmeyenler de olabilir, ama bu sadece evvelkiler gibi bir anomali durumunu gösterir; bu arzuların 'doğal' ve 'temel' olduğu gerçeğini değiştirmez.

Burada sunulan argümanı güçlü yapan unsurlardan biri şudur: İnsanlarda doğal ve temel olduğu kesin olan arzuların hareket noktası yapılması. Nitekim ilerleyen satırlarda görüleceği gibi, ünlü ateistlerin birçoğu bu arzuların bir kısmının varlığından hareketle ateist görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Sonuçta, insanlardaki doğal ve temel arzulardan yola çıkarak argümanımı şu şekilde kuruyorum:

1. İnsanların doğal ve temel arzularının birçoğunun objesi olduğunu gözlemliyoruz.

2. Şu altı tane arzu da doğal ve temeldir:

2.1. Yaşam.

2.2. Korkuların giderilmesi.

2.3. Mutluluk.

2.4. Gaye.

2.5. Şüpheden uzak bilgi edinme.

2.6. Başkaları tarafından iyi davranılma.

3. Birbirleriyle ilişkili de olsa birbirine indirgenemeyecek olan bu doğal ve temel arzuların her birinin karşılanması ancak Allah'ın varlığıyla mümkündür.

4. Bu durumu açıklayacak iki tane alternatif açıklamaya sahibiz:

4.1. Bu arzular natüralist-ateistlerin öngördüğü şekilde tesadüf ve zorunluluk ile oluşmuştur.

4.2. Bu arzuları insanda Allah oluşturmuştur.

5. Bahsedilen farklı doğal ve temel arzuların hepsinin (2. madde) aynı ontolojiyi gerektirmesi (3. madde) ile doğal ve temel arzularımızın birçoğunun objesinin bulunduğunu gözlemlememiz (1. madde); Allah'ın varlığının ve bu arzuları oluşturmasının (4.2'nin), bu inancın tek alternatifi konumundaki natüralizmden (4.1'den) daha rasyonel olduğunu gösterir.

6. Demek ki Allah'a inanç (teizm), Allah'ı inkârdan (natüralizm-ateizm) daha rasyoneldir.

Önümüzdeki satırlarda, sırayla, her maddede ifade etmeye çalıştıklarımı açarak ve muhtemel itirazlara cevap vererek sunduğum delili savunacağım.

## *Doğal ve temel arzular*

ASLINDA BURADA SUNDUĞUM argümanın birinci madde olmaksızın da sunulması mümkündür. Fakat bu dünyada yemek, su, cinsellik gibi doğal ve temel arzularımızın objelerinin—karşılığının—olduğunun görülmesi; argümanın sonucunu güçlendirdiği için, bu maddeye de yer verdim.

Öncelikle arzu deliline karşı getirilmiş bir eleştiriyi cevaplamakta fayda görüyorum. Bu eleştiriyi yapanlar, kendilerinin Ferrari'lerinin olmasını arzu ettiklerini, ama bunun olmadığını, masallardaki Oz dünyasına gitmeyi arzu ettiklerini, ama gidemediklerini söylerler.[13] Bunu söyleyerek, insanların arzularının

13 John Beversluis, *C. S. Lewis and the Search for Rational Religion*, s. 47.

varlığından bu arzuların objesinin var olduğuna geçiş yapılamayacağını ifade etmektedirler.

Peter Kreeft bu eleştiriye arzuları 'doğal' ve 'suni' olarak ikiye ayırıp cevap verir. Doğal arzuların 'içten' geldiğini, buna karşılık suni arzuların ise 'dıştan, toplumdan, reklamlardan veya kurgudan' geldiğini söyler ve Oz dünyasına gidememeyle hiç uyumama arasındaki farka dikkat çeker. Doğal arzuların hepimizde ortak olması, suni arzuların ise kişiden kişiye değişmesi temel farktır.[14] Argümanımın birinci maddesinde, söz konusu arzuları 'doğal' ve 'temel' sıfatlarıyla vurgulamamın sebeplerinden bir tanesi, böylesi itirazlara baştan kapıyı kapatmak içindir.

Diğer yandan birçok doğal arzumuzun karşılanmadığını, örneğin açlıktan ölenlerin olduğunu söyleyerek arzu deliline karşı çıkanlar da hatalıdır. Böylesi karşı çıkışlara karşı C.S. Lewis şöyle cevap vermektedir:

"Bir insanın fiziki açlığı, ona ekmek verileceğini ispat etmez. Atlantik'in üzerinde bir salda açlıktan ölmesi mümkündür. Fakat elbette insanın açlığı, yemek yeme suretiyle bedenini yenileyen bir canlı türü olduğunu ve yenilebilecek şeylerin olduğu bir dünyada yaşadığını ispat eder."[15]

---

14 Peter J. Kreeft and Ronald K. Tacelli, *Pocket Handbook of Christian Apologetics,* InterVarsity Press, Downers Grove, 2003, ss. 26-27.

15 C. S. Lewis, *The Weight of Glory and Other Addresses*, Macmillan Publishing Company, New York, 1980, ss. 8-9.

Argümanımın birinci maddesinde "Arzular tatmin edilmektedir" şeklinde bir ifade kullanmak yerine "arzuların birçoğunun objesinin olduğunu gözlemliyoruz" ifadesini kullanmamın sebebi ise baştan böylesi itirazlara geçit vermemektir.

Şimdi argümanımın ikinci maddesiyle üçüncü maddesini; altı doğal ve temel arzunun her birini teker teker ele alarak değerlendireceğim. Bu arzuların bir kısmının karşılanmasının ancak Allah merkezli bir varlık anlayışıyla—ontoloji—mümkün olduğunu görmek daha kolayken, diğer bir kısmı için daha fazla zihinsel çaba gerekmektedir. Korkuların giderilmesi ile ilgili arzu birincisine, şüpheden uzak bilgi edinme ile ilgili arzu ise ikinci duruma örnektir.

## *Birinci arzu: Yaşam*

'YAŞAM ARZUSU' NORMAL, sağlıklı her insanın içinde olan en temel doğal arzulardan birisidir. O kadar temeldir ki, onun için diğer birçok doğal arzunuzdan çok rahat vazgeçebilirsiniz. Örneğin bir kumsalda susayıp su içen, acıkıp yemek yiyen, cinsel arzu duyup eşine yönelen kişileri düşünelim. Bu kişiler, bir tsunaminin, yakın bir zamanda bulundukları bölgeyi basacağı haberini alsalar veya tsunaminin sularının geldiğini görseler, herhâlde hemen hepsi bu doğal arzularının giderilmesini bir kenara bırakıp kaçarlar. En zeki olandan ortalamanın altında zekâya sahip olana kadar insanların çoğu 'yaşam arzusu' ile harekete geçerek tsunamiden

kaçar. Bu temel arzunun gücünü kısa bir içebakışla—introspection—kavrayabiliriz.

‘Yaşam arzusu’na özel vurgu yapan filozoflardan biri Schopenhauer’dir. Ona göre bu arzu-irade, her şeyden daha temeldir. Schopenhauer, intiharın bile ‘yaşam arzusunun-iradesinin’ bir reddi olmadığını, reddedilenin sadece acı çekmek ve yaşamın şartları olduğunu söyler.[16]

Albert Sweitzer de ‘yaşam arzusu’nu teolojik, felsefi ve etik yaklaşımlarının temeline koymuştur:

“Yalnızca bu—yaşam iradesi—her şeyde, bende olduğu gibi mevcuttur. Bunu bana bildirmesi için bilime de ihtiyacım yok, zaten bilim bundan daha temel bir şeyi haber veremez.”[17]

İnsan zihni düşünerek, diğer canlı türlerinin hepsinden farklı bir şekilde, çok uzun bir geçmiş ve çok uzun bir gelecekle ilişki kurabilir. Gelecekle içindeki ‘yaşam arzusu’ ile ilişki kuran zihnin, bir ahiret yaşamına karşı arzu duyması kaçınılmazdır. İçindeki ‘yaşam arzusu’nun sesini dinleyen hiç kimseyi bu dünya hayatının tatmin edebileceğini sanmıyorum. Modern bilimsel veriler, tüm evrenin ‘Büyük Çöküş (Big Crunch)’ veya ‘Büyük Donma (Big Chill)’ alternatiflerinden

---

16 Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, Vol: 2, Çev: E. F. J. Payne, Harper and Row, New York, 1966, s. 8.

17 Albert Schweitzer, “The Ethics of Reverence for Life”, *Christendom*, Vol: 1, 1936, ss. 225-239.

biriyle—başka bir son senaryosu gerçekleşmezse—son bulmasının kaçınılmazlığını göstermektedir.[18]

O zaman, bu temel arzumuzun objesi olan ahiretin varlığının gerçekleşmesi; bu evrene aşkın olanı, ama aynı zamanda insanların arzularından haberdar olacak kadar içkin olanı, üstelik bunu gerçekleştirecek kadar 'Bilgili' ve 'Kudretli' olanı, yani Allah'ın varlığını gerektirmektedir. Modern bilimsel verileri bir kenara bıraksak da, dağılmış bedenimizden varlığımızın yeniden iadesinin, ancak kudreti ve bilgisi yüksek, arzularımızdan haberdar Allah'ın varlığıyla mümkün olduğunu görmek zor değildir.

Kısacası insanlar, doğuştan—apriori—gelecekle ilişki kurma özelliğine ve doğuştan 'yaşam arzusu'na sahiptir ve bu dünyadaki insanlık hâli ölümlü olmaktır. Sonuçta insanlığımıza içkin bu durumlar, apriori olarak, arzularımızın karşılanması için Allah'ın varlığına ihtiyaç duyduğumuzu gösterir. Bunun farkında olup olmamamız da bu durumu değiştirmez. Bu, $(a+b)^2$'nin hiçbir deney ve gözlemle desteklenmeye ihtiyaç duymaksızın $(a^2+2ab+b^2)$'ye eşit olmasından habersiz olmamızın, bu eşitliği değiştirmemesine benzer. Allah'a karşı doğrudan bir arzunun varlığına—Augustinus gibi—inanan kişiye, böyle bir arzuyu duymadıklarını

18 Paul Davies, *The Last Three Minutes*, Basic Books, New York, 1994, ss. 67-81.

söyleyerek karşı çıkanlar olabilir. Fakat burada hareket noktası, böylesi itirazların getirilemeyeceği 'yaşam arzusu'dur. Bu arzunun ancak Allah varsa karşılanabileceğini görmek ise zor değildir.

## *İkinci arzu: Korkuların giderilmesi*

HEPİMİZİN KENDİMİZDE tanık olduğumuz duygularımızdan birisi korkudur. Korkunun ne kadar güçlü bir duygu olduğuna ve insan eylemlerine yön vermede ne kadar etkili ve temel olduğuna herhâlde tanıklık etmeyenimiz yoktur. ‘Korkuların giderilmesi arzusu’nun tatmin edilmesinin Allah’ın varlığını gerektirmesi, aşağı yukarı yaşam arzusunun Allah’ın varlığını gerektirmesiyle benzer şekildedir. Fakat ‘yaşam arzusu’ ve ‘korkuların giderilmesi arzusu’ birbirlerine indirgenemeyecek iki ayrı arzu oldukları için bunları farklı başlıklarda inceliyorum. Gelecekle ilişki kuran insan zihninin en temel korku konusu olan ölüm korkusundan kurtulma arzusunu tatmin edecek tek obje, ahiret

hayatının varlığıdır. Ahiret hayatının varlığı ise ancak Allah varsa mümkündür.

'Korkuların giderilmesi arzusu'nun Allah'ın varlığını gerektirmesi, öncelikle ölüm korkusu üzerinden görülebilecek olsa da bununla sınırlı değildir. İnsan, evrenin büyüklüğü ile azameti karşısında acizliğini kavrar ve bu da korkuya sebep olur. Bu tip korkular da ancak tüm evrene hükmeden bir Allah'a sığınılmakla giderilebilir. Nitekim ünlü birçok ateist de Allah'ın varlığının, korkuların giderilmesi ve diğer arzuların tatmin edilmesi için insanlar tarafından uydurulduğunu söylemiştir. David Hume da korku duygusuyla dinlerin varlığı arasında ilişki kurmuştur.[19] Bu konuda en ön plana çıkan isimlerden biri olan Freud, 'dileklerin-tatmini (wish-fulfillment)' olarak gördüğü dinler için şöyle demektedir:

"...Dini görüşler, medeniyetlerin diğer ürünleriyle aynı ihtiyaç temelinde ortaya çıkmıştır; doğanın ezici gücüne karşı kendini savunma zaruretinden."[20]

"...Sonraki dönemlerin insanı da günümüzün insanı gibi aynı davranış kalıplarına sahiptir. Çocuksudur ve korunmaya ihtiyaç duyar, hatta geliştiğinde

---

19 David Hume, *Dialogues and Natural History of Religion*, Ed: J.A.C. Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 176.

20 Sigmund Freud, The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol: XXI (1927-1931): *The Future of an Illusion, Civilization and its Discontents and Other Works*, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, Londra, 1961, s. 21.

bile tanrısının yardımı olmadan bir şey yapamayacağını düşünür."[21]

Freud'un 'kendini savunma zarureti' ve 'korunmaya ihtiyaç' ifadeleriyle dikkat çektiği hususu, dinin 'korkuların giderilmesi arzusu'nu tatmin etmesi olarak da okuyabilirsiniz. Ünlü sosyal psikolog Erich Fromm da insanların 'güvenlik ihtiyacı' ile dine yöneldiklerini vurgulayarak, dinlerin 'korkuların giderilmesi arzusu'nu karşılamasına dikkat çekmiştir.[22]

Sonuçta en temel korkulardan kurtulmanın Allah'ın varlığını gerektirmesi, teistlerin ve ateistlerin üzerinde rahatlıkla uzlaşabileceği bir olgudur. Asıl mesele, bu olgunun teizmi mi yoksa ateizmi mi desteklediğini belirlemektir ve bu çalışmada bunu gerçekleştirmeye çalışmaktayım.

Her insanın doğuştan sahip olduğu korkma duygusu ve 'korkuların giderilmesi arzusu'; doğuştan sahip olduğumuz gelecek, evren ve kendi acizliğimiz hakkında düşünme yeteneğimizle birleşir. Böylece doğuştan, bizi Allah'a muhtaç eden arzulara sahip olduğumuz olgusu karşımıza çıkar.

---

21 Sigmund Freud, *The Origins of Religion*, Penguin, Londra, 1991, s. 376.
22 Erich Fromm, *Psychoanalysis and Religion*, Yale University Press, New Haven, 1950, s. 4.

## *Üçüncü arzu: Mutluluk*

BÜTÜN NORMAL İNSANLAR mutluluğu arzular ve mutluluklarının sürekli olmasını ister. Daha önce dikkat çektiğim Augustinus ve Lewis, mutluluk arzusunun tüm insanlarda ortak olduğunu ve bunun ancak Allah ile karşılanabilecek bir arzu olduğunu ifade ederek, bir anlamda 'mutluluk arzusu' ile 'Allah'a karşı arzu'yu eşitlemişlerdir. Birçok kişi, kendisinde Allah'a karşı doğrudan bir arzu duymadığını söyleyerek, bu arzunun varlığından objesinin varlığına geçiş yapılacak bir argümana itiraz edebilir. Fakat böylesi bir eşitlemeden kaçınarak 'mutluluk arzusu'nu hareket noktası yaparsak içimizdeki bu arzuyu tatmin etmeye, bu dünyada sunulanların niteliğinin de bu dünyadaki zaman

süresinin de yetmediğini anlayabiliriz. Bu ise içimizdeki bu arzunun tatmininin ahiret yaşamının varlığını gerektirmesi demektir.

Ahiretin varlığı ise daha önce belirttiğim gibi Allah'ın varlığını gerektirir. Bu dünyanın, 'mutluluk arzusu'nu tatmin edemediğini gören herkes, bu arzunun Allah olmadan tatmin olamayacağını anlar. Nitekim Lewis, Allah'a karşı doğrudan bir arzunun yanında ahirete karşı duyulan bir başka arzuya da dikkat çekmiştir:

"Eğer kalplerine gerçek anlamda bakmayı öğrenirlerse, insanların çoğunluğu, şiddetli bir şekilde istedikleri şeyin bu dünyada olmadığını anlayacaklardır... Öyle bir hasrettir ki hiçbir evlilik, hiçbir seyahat, hiçbir eğitim, gerçek anlamda onu tatmin edemez. Bunu söylerken başarısız evlilikleri, tatilleri, eğitimleri kastetmiyorum. Olması mümkün en başarılılarını kastediyorum. Eğer kendimde, bu dünyadaki hiçbir deneyimin tatmin edemediği bir arzu tespit edersem, bunun en muhtemel açıklaması, başka bir dünya için yaratılmış olduğumdur. Eğer dünyevi hazların hiçbiri onu tatmin edemezse bu, dünyanın bir hile olduğunu göstermez. Muhtemelen dünyadaki hazlar onu tatmin için değil, bilakis onu açığa çıkarmak içindir. Böylece gerçek hayatın farkına varalım. Eğer böyleyse, bir yandan bu dünyevi nimetleri hiçbir zaman küçük görmemeli ve şükürsüzlük etmemeliyim, diğer yandan bunları bir

kopyası, yankısı, serabı oldukları şeyle karıştırma yanılgısına düşmemeliyim. Kendimde gerçek vatanım için arzuyu muhafaza etmeliyim, o vatan ki ölmeden ona kavuşamam..."[23]

"Teoloji, antropolojidir" diyen Feuerbach gibi birçok ateist, insanların arzularının ahireti, ahiretin ise Allah'ın varlığını gerektirdiğini tespit etmişler, fakat bu tespitlerini insanların, Allah'ın ve ahiretin varlığını uydurmalarının sebebi olarak görmüşlerdir. Feuerbach, Tanrı'yı baştan yok saydığı için insanlardaki arzuları 'hayali arzular' olarak değerlendirir. Feuerbach bu arzuların arasında 'mutluluğu' da sayar:

"Dedim ki Allah mutluluk, mükemmellik ve ölümsüzlük arzularımızın karşılayıcısıdır. Bundan, insanları Allah'sız bırakmanın, kalbi göğüsten çıkarmak gibi olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat ben, dinin ve teolojinin Allah'ın ve ölümsüzlüğün—ki ikisi aynı şeydir—var olduğunu ileri sürmeleriyle ilgili tezlerine itiraz ediyorum."[24]

23 C.S. Lewis, *Mere Christianity*, Harper Collins Publishers, London, 2002, ss. 135-137.

24 Ludwig Feuerbach, *Lectures on the Essence of Religion,* 1851, (http://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/lectures/lec30.htm)

## *Dördüncü arzu: Gaye*

YAKIN DÖNEMDE YAPILAN psikoloji araştırmalarıyla, okul öncesi çocukların, doğadaki olguları gayesel anlama ve tarif etme yönünde eğilimleri olduğu gösterilerek, doğuştan—apriori—böylesi bir yeteneğe sahip olduğumuz anlaşıldı.[25] Nitekim çocuklardaki gayesel—teleolojik—açıklama getirmeyle ilgili bu eğilimi Richard Dawkins, birçok kimsenin Allah inancına sahip olmasının sebebi olarak göstererek, ateist görüşleri yönünde kullanmaya çalışmıştır:

25 Deborah Kelemen, "Are Children Intuitive Theists? Reasoning about Purpose and Design in Nature", *Phsychological Science*, No: 15/5, 2004; Deborah Kelemen, "The Scope of Teleological Thinking in Preschool Children", *Cognition*, No: 70, 1999, ss. 241-272.

"Her şeye bir gaye atfedilmesine teleoloji denir. Çocuklar doğal teleolojistlerdir ve birçok insan bu çocukluk durumundan hiçbir zaman çıkamaz... Açıkça görülmektedir ki çocuksu teleoloji dinlerin oluşumuna sebep olmaktadır. Eğer her şeyin bir gayesi varsa, bu, kimin gayesidir? Allah'ın elbette."[26]

Diğer yandan Oxford'lu psikolog Justin Barrett gibi bazı bilim insanlarıysa, bu özelliğin Allah tarafından insanlara yerleştirildiğinin de düşünülebileceğini söyler.[27] XII-XIII. yüzyıllarda yaşamış olan ünlü Müslüman din bilgini İbn Teymiyye, insanların yaratılışlarında var olan özellikler (fıtrat) sebebiyle, Allah'ın varlığını doğrudan bilebileceklerini söylerken; insanların, doğuştan, gayesel çıkarımlar yapabilecek özelliklerle donanımlı şekilde var olduğunu söyleyen psikolojik görüşlere yaklaşmıştır.[28]

Etrafındaki varlığı gayesel olarak yorumlayan insan, bütün olarak evrene ve daha da önemlisi kendi varlığına yöneldiğinde evrenin ve kendisinin gayesini de öğrenmeyi arzu eder. Fakat yaşamın ve evrenin gayesini-anlamını bulmaya yönelik bu arzu, ancak evrene aşkın olarak evreni ve insanı yaratan bir Allah varsa

---

26 Richard Dawkins, *The God Delusion*, Black Swan, Londra, 2007, s. 210.

27 Justin L. Barrett, "Is The Spell Really Broken? Bio-psychological Explanations of Religion and Theistic Belief", *Theology and Science*, No: 5/1, ss. 57-72.

28 Wael B. Hallaq, "İbn Teymiyye'ye Göre Allah'ın Varlığı" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev: Bilal Kuşpınar, No: 3, April 1993, s. 144.

tatmin olabilir. Natüralist-ateist yaklaşıma göre evren kendiliğinden vardır ve insan zorunluluk ve şansın bileşimiyle tesadüfen oluşmuştur. Allah'ın olmadığı bu tabloda, evrenin ve insanın bir gayesi olamaz. İnsanın içindeki 'gaye arzusu'nun karşılanması mümkün değildir ve bunun mantıki sonucu 'kaçınılamaz ümitsizlik'tir. Bunu Bertrand Russell'ın şu ifadelerinden de anlayabiliriz:

"Bilimin bize sunduğu dünya, daha da gayesiz, daha da anlamsızdır... Buna göre insan, ne oluşturacağından habersiz nedenlerin bir ürünüdür. İnsanın kökeni, gelişimi, ümitleri ve korkuları, aşkları ve inançları, atomların bir araya gelmesinden başka bir şey değildir... Ruh, bundan böyle, sadece bu gerçeklerin, bu kaçınılamaz ümitsizliğin temelleri üzerinde güvenle ikamet edebilir.[29]

---

29 Bertrand Russell, *Mysticism and Logic and Other Essays: A Free Man's Worship*, Longmans, Londra, 1918, s. 40.

## *Beşinci arzu: Şüpheden uzak bilgi edinme*

BUNDAN ÖNCEKİ BÜTÜN arzular gibi 'şüpheden uzak bilgi edinme arzusu'nun bütün insanlardaki doğal ve temel arzulardan biri olduğuna herhâlde çok az itiraz eden olacaktır. Ele aldığım önceki arzuların gerçek anlamda tatmininin Allah'ın varlığını gerektirdiğini birçok agnostik ve ateist düşünür de kabul etmiş; hatta bunu, insanların Allah'a inanmasının sebebi olarak değerlendirmişlerdir. Diğer yandan 'şüpheden uzak bilgi edinme arzusu'nun Allah'ın varlığını gerektirdiği, aynı şekilde agnostikler ve ateistlerce kabul edilmemektedir. Bu arzunun Allah'ın varlığını gerektirdiğini anlamak için öncekilerden daha fazla zihinsel çabaya ve

ayrıca felsefi altyapıya ihtiyaç olduğunu ve bu iddianın daha fazla tartışmaya sebep olacağını söyleyebilirim.

Üç felsefecinin; Rene Descartes, Victor Reppert ve Alvin Plantinga'nın çalışmalarına kısaca değinerek bu arzunun Allah'ın varlığını gerektirdiğini göstermeye çalışacağım. Bu felsefeciler, insanın bilebilme imkânının sınırlarını kabul etmekle beraber, en temel bilgilerimizin doğruluğundan ancak Allah'ın varlığına inanırsak emin olabileceğimizi söylemişlerdir (ama bu yaklaşımlarını, burada olduğu gibi 'arzu delili' açısından ele almamışlardır). Şüpheden uzak bilgi edinme, temel ve evrensel bir insani arzu olduğu için, farklı doğal ve temel arzuların aynı sonuca götürmesinin birleşimine dayanarak oluşturduğum argümanımda, bu arzumuza da yer vermekteyim.

Dış dünyanın varlığı en temel birçok bilgimizin varlığı için ön şarttır. Sevdiğimiz insanların varlığından kendi bedenimizin varlığına kadar birçok temel bilgimiz dış dünyanın gerçek olarak var olması koşuluna bağlıdır. Aristoteles'in de işaret ettiği gibi mutluluk için önemli şartlardan biri, haz veren olguların içeriğinin gerçek olmasıdır. Descartes dış dünyanın varlığına dair bildiği bilgilerin hepsinin şüpheli olduğunu kabul ederek bilgisini sıfırlamış, daha sonra şüpheden uzak bir şekilde felsefi sistemini kurmaya çalışmıştır. Bunu yaparken ancak Allah'ın varlığı kabul edilirse,

dış dünya gibi çok 'açık ve seçik' şekilde gerçek olarak algıladıklarımızdan şüphe etmeyebileceğimizi söylemiştir. Descartes'ın bu yaklaşımı, yaygın olarak 'modası geçmiş' bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir, fakat bugüne kadar bu yaklaşıma karşı tatmin edici bir cevabın verilebildiğini düşünmüyorum. Descartes şöyle demektedir:

"En zeki insanlar da istedikleri kadar bu sorun üzerinde düşünebilirler. Allah'ın varlığını kabul etmedikleri takdirde bu şüpheyi giderecek hiçbir neden gösterebileceklerini sanmıyorum. Öncelikle, yukarıda sunduğum, kabul ettiğim ilke olan; çok 'açık ve seçik' şekilde anladığımız şeylerin doğruluğu, ancak Allah varsa güvenilirdir, Allah'ın 'Mükemmel Varlık' olması sayesinde güvenilirdir, bizde olan her şey O'ndan olduğu için güvenilirdir... Fakat bizde olan her şeyin, mükemmel ve sonsuz Varlık'tan geldiğini bilmeseydik; görüşlerimiz ne kadar açık ve ne kadar seçik olursa olsun, doğru olma mükemmelliğine sahip olduklarını düşünmemizi garantileyecek bir sebep olmazdı."[30]

Descartes bu yaklaşımını Allah'ın varlığı için bir argüman olarak değil de dış dünyanın varlığı için bir argüman olarak görür. Diğer yandan bazı düşünürler, bilgi edinmemiz için gerekli akıl yürütme kabiliyetimizden

---

30 Rene Descartes, *Discourse on Method and The Meditations*, Çev: F.E. Sutcliffe, Penguin Classics, Londra, 1968, ss. 58-59.

çıkarsadıkları 'akıl delili (the argument from reason)' ile Allah'ın varlığını temellendirmeye çalışmışlardır. Şüpheden uzak bilgi edinmemiz bir arzu olduğuna göre ve bu arzu, akıl yürütebilme sürecinin varlığını gerektirdiğine göre; aklın varlığından hareketle Allah'ın varlığını temellendiren veya natüralizmin yanlış bir felsefe olduğunu gösteren 'akıl delili'nin verileri, bahis konusu arzunun Allah'ın varlığını gerektirdiği görüşümüzü desteklemektedir. Reppert, C.S. Lewis'in 'akıl delili'ni, şu formatta özetlemektedir:

1- Akletmeyle hiç ilgisi olmayan (nonrational) sebeplerle açıklanması durumunda, hiçbir görüş akılla çıkarsanamaz.

2- Eğer natüralizm doğruysa, tüm görüşler tamamen akletmeyle ilgisi olmayan sebepler tarafından açıklanabilir.

3- O zaman natüralizm doğruysa, hiçbir görüş akletme süreçleriyle çıkarsanamaz.

4- Eğer hiçbir görüşün akletmeyle çıkarsanamayacağını söyleyen bir tez varsa, o zaman bu tezin reddedilmesi ve bu tezi inkâr eden tezin kabul edilmesi gerekir.

5- O zaman natüralizmin reddedilmesi ve onu inkâr eden tezin kabul edilmesi gerekir.[31]

31 Victor Reppert, *C.S. Lewis's Dangerous Idea*, IVP Academic, Downers Grove, 2003, s. 57-58; Victor Reppert, "The Argument from Reason", *Natural*

Natüralist-ateist anlayışın savunduğunun tersine 'kasıt ve gaye barındırmayan (nonintentional and non-teleological)'[32] maddi parçacıkların üzerine aklın inşa edilemeyeceği; Allah merkezli bir varlık anlayışının—ontolojinin—alternatifi olarak sunulan natüralist-ateist ontolojide, aklımıza güvenin temelleri sarsılacağı için 'şüpheden uzak bilgi edinme arzumuz'un karşılanmasının hiçbir imkânı kalmayacağı kanaatindeyim.

Plantinga'nın dile getirdiği 'natüralizme karşı evrimci delil (evolutionary argument against naturalism)' yaklaşımı da aynı sonuca götüren bir argümandır.[33] Plantinga, Dawkins gibi ünlü ateistlerin sandıklarının tersine, evrim görüşüyle natüralizmin uzlaşamayacağını göstermeye çalışmıştır. Plantinga, natüralist-ateist evrim anlayışına göre 'güvenilir zihinsel yeteneklere' sahip olmamızın beklenmemesi gerektiğini söyler. Çünkü bu anlayışa göre evrimin mekanizmalarının; uyum sağlayanı, yaşayabileni ve üreyebileni seçmesi beklenir, fakat doğru bilgiyi elde eden güvenilir zihinsel yetenekleri seçmesi için bir neden yoktur.

Diğer yandan bir teist, Allah'ın insanları, Kendi-si'ni bilebilecek ve sanatını takdir edebilecek şekilde

---

*Theology*, Ed: William Lane Craig ve J.P. Moreland, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2009, ss. 353-354.

32 Victor Reppert, "The Argument from Reason", s. 388.

33 Alvin Plantinga, "Natüralizme Karşı Evrimsel Argüman", Allah, Felsefe ve Bilim, Ed: Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 175-225.

yarattığını—evrim aracılığıyla veya evrimsiz—düşündüğü için, akıl yürütme süreçlerimizle doğru bilgilere ulaşmamızı rahatlıkla mümkün görebilecek bir paradigmaya sahiptir. Natüralist-ateist bir evrim anlayışını savunanlar ise akıl yürütme süreçlerimize güvenilebileceğini söyleyemeyecekleri için evrimin doğruluğu dâhil herhangi bir doğruluk iddiasında da bulunamazlar.

Plantinga bu yaklaşımıyla, natüralist bir yaklaşımla beraber evrim teorisinin savunulmasının—birçok kişinin hiç beklemediği şekilde—'kendini reddeden (self defeating)' bir yaklaşım olduğunu göstermeye çalışmıştır.[34] Plantinga bunu yaparken, vardığı sonucu burada sunduğum 'arzu delili' açısından değerlendirmemiştir. Fakat onun bu yaklaşımı, 'şüpheden uzak bilgi edinme arzusu'nun natüralist paradigma içerisinde tatmin edilemeyeceğini gösterdiğinden, bu çalışmada sunulan argümana katkıda bulunmaktadır.

34 Alvin Plantinga, "An Evolutionary Argument Against Naturalism," *Logos 12*, 1991; Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

## *Altıncı arzu: Başkaları tarafından iyi davranılma*

İNSANIN ZİHİNSEL YETENEK ve arzuları, diğer insanlarla iletişim kuracağı bir yapıya sahiptir. Örneğin insanın doğuştan konuşma yeteneği vardır.[35] Bu ise insanın doğuştan—apriori—sosyolojik bir varlık olması demektir.[36] Başka insanlarla karşılaşan kişi, diğer insanlar tarafından fiziksel ve psikolojik olarak incitilmek istemez. Kısacası insanda, sosyal bir varlık olarak yaratılmasından kaynaklanan, yani doğasının gereği olan 'başkaları tarafından iyi davranılma arzusu' da vardır. Başkaları tarafından iyi davranılmanın koşullarını ise

35 Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2002.

36 Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi,* Fecr Yayınları, Çev: Sabri Hizmetli, Ankara, 1986, s. 143.

en iyi şekilde ahlakın varlığı sağlar.[37] Ahlaki değerlerin rasyonel temellendirmesi ise ancak Allah'ın varlığıyla mümkündür (burada 'rasyonel temellendirmesi' vurgusuna dikkat edilmelidir).

Elbette Allah'a inanmayan ama insanlara zarar vermeyen, ahlaki açıdan iyi insanlar olduğu gibi Allah'a inanıp da insanlara zarar veren, ahlaki açıdan kötü insanlar da vardır. Fakat burada savunulan insanların söz konusu arzularının ahlaki bir sistemi, bunun ise rasyonel temellendirmesinin Allah'ın varlığını gerektirdiğidir. Evrenin 'sadece ve sadece atomlardan (nothing but atoms)' oluştuğunu söyleyen natüralist ontolojide, insanların zihinlerinden bağımsız objektif ahlaki değerler için bir temel bulunamaz. Nitekim ünlü ateist filozof Sartre da buna dikkat çekmiştir:

"Tersine, varoluşçu, Allah'ın var olmamasını olağanüstü seviyede can sıkıcı bulur, O'nunla beraber değerlerin rasyonel temelini bulacağımız bir temel de tamamen kaybolur. Sonsuz ve mükemmel bir 'Bilinç' onu düşünmediği için artık apriori olarak bir iyi kalmaz. Artık hiçbir yerde 'iyi'nin varlığı veya birisinin dürüst olması ile yalan söylememesi yazılı değildir, çünkü artık sadece insanın var olduğu bir düzlemdeyizdir.

37 Başka bir çalışmamda, modern psikolojideki çalışmalardan hareketle oluşturduğum 'ahlak delili'ni müstakil bir argüman olarak savundum ve Allah'ın varlığının rasyonel bir şekilde temellendirilmesinde kullanılabileceğini gösterdim. Burada kısaca değindiğim bu konuyu, o çalışmamda daha detaylı bulabilirsiniz: www.canertaslaman.com

Dostoyevski'nin bir zamanlar dediği 'Allah yoksa her şey mübahtır' ifadesi varoluşçu için başlangıç noktasıdır. Gerçekten de Allah yoksa her şey mübahtır ve insan sonuç olarak sahipsizdir."[38]

Allah'ın inkâr edilmesinin ahlakın rasyonel temellendirmesini imkânsız kılacağını diğer ünlü bir ateist filozof Nietzsche de görmüş ve bunu birçok yerde ifade etmiştir:

"Biz Allah'ı inkâr ediyoruz, biz Allah'tan kaynaklanan sorumluluğu inkâr ediyoruz... Benim felsefeciden talebim açıkça bellidir: Pozisyonunu iyinin ve kötünün ötesinde belirlemesi ve ahlaki yargının üstüne çıkması. Bu talep, açık ve seçik olarak ilk benim ortaya koyduğum, hiçbir ahlaki gerçeklik olmadığı anlayışının gereğidir."[39]

Gerek Yahudi-Hristiyan gerekse İslami geleneğin içinde, ahlaki yasaların Allah'ın doğası—zatı—ile ilişkili ezeli gerçekler mi olduğu, yoksa ahlaki yasaların kaynağının sadece Allah'ın emirleri mi olduğu tartışılmıştır. Örneğin İslami gelenek içindeki Mutezile okuluna göre bir şey iyi veya kötü olduğu için—bunu Allah'ın doğasının özelliklerinin belirlediğini

38 Jean-Paul Sartre, Ed: Stephen Priest, *Basic Writings*, Routledge, Londra, 2001, s. 32.

39 Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Twilight of the Idols with the Antichrist and Ecce Hommo,* Wordsworth Editions Limited, Çev: Antony M. Ludovici, Hertfordshire, s. 37.

düşünmüşlerdir—onu Allah emretmiş veya yasaklamıştır. Eşari okuluna göre ise bir şeyi iyi veya kötü yapan sadece Allah'ın emirleridir.[40]

Felsefede bu konu 'Euthyphron ikilemi' ya da 'ilahi buyruk teorisi' başlığıyla irdelenmiştir. Tek tanrıcı dinlerin içindeki bu farklı iki yaklaşım 'ahlak delili' ile ilgili kimi yaklaşımlarda bir fark oluşturabilir ama buradaki yaklaşım açısından bir fark oluşmamaktadır. Burada temel bir arzunun ahlaki bir yapıyı, bu ahlaki yapının rasyonel temelinin ise Allah'ın varlığını gerektirdiğini savunuyorum. Ahlaki yasaların, ister Allah'ın doğası ile ilişkili ezeli gerçeklikler olduğunu ister sadece Allah'ın emirlerinden kaynaklandıklarını düşünelim, her iki görüş de ahlaki yasalara rasyonel temel sağlayacaktır.

Ayrıca ahlaka Kantçı bir yaklaşım sergileyenler de buradaki yaklaşımın dışında değildirler. Kant, ahlakın otonom olduğunu ve saf aklın Allah'ın varlığını veya yokluğunu temellendiremeyeceğini söylemiştir. Diğer yandan 'en yüksek iyinin (summum bonum)' gerçekleşmesi için hem ahlaki erdemin hem de eksiksiz bir mutluluğun birleşmesi gerektiğini; bu olmadan ahlaki yasanın objektiflik talebinin karşılanamayacağını söylemiştir. Sonuçta Kant, ahlaki sistemin

40 Macid Fahri, *İslam Ahlak Teorileri*, Litera Yayıncılık, Çev: Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan, İstanbul, 2004, ss. 56-58, 76-79.

bağımsız olduğunu söyleyerek—ki bence, Kant'ın sisteminde bu hususta çelişki vardır—Allah'ın varlığını ve ölümsüzlüğü, 'pratik koşulların gereği' bir 'postulat' olarak kabul etmiştir.[41]

Buradaki argüman açısından bahsedilen arzunun ahlaka, ahlaki bir sistemin ise Allah'ın varlığına ihtiyaç duyduğunun gösterilmesi yeterlidir. 'Ahlak delili' açısından Kant'ın pratik akıl adına postulat yaklaşımıyla, ahlaktan Allah'ın varlığı için objektif argüman oluşturanlar arasında—böylesi objektif bir argümanı 'ahlak delili' ile ilgili çalışmamda savundum—önemli farklar vardır. Fakat burada sunulan argüman açısından, Allah'ın varlığını gerektirme şeklinde önemli farklar olsa da tüm bu yaklaşımlar buradaki argümana adapte edilebilir.

Sonuçta doğası gereği sosyal bir varlık olan insanın, bu doğasının sonucu olarak 'başkaları tarafından iyi davranılma arzusu'na sahip olduğunu, bunun ise ahlaki yasaları gerektirdiğini görmekteyiz. Başkalarına karşı ahlaki yasalara uygun davranmaya yönelik doğuştan özelliklere sahip olduğumuzu inkâr edenler olabilir[42] ama başkaları tarafından iyi davranılma arzusunun doğal ve temel bir arzu olduğuna itiraz

41 Immanuel Kant, *The Critique of Practical Reason*, Çev: Abbott Thomas Kingsmill, William Benton, Chicago, 1971, ss. 344-355.

42 Son dönemlerde modern psikoloji, insanlarda doğuştan ahlaki özellikler olduğuna dair birçok veriye ulaşmıştır. 'Ahlak delili' üzerine çalışmamda ele aldığım bu konuya burada girmeyeceğim.

edilemeyeceği kanaatindeyim. Objektif ahlaki yasaların rasyonelliğinin ancak Allah'ın varlığı ile mümkün olduğu önermesi; Nietzsche ve Sartre gibi ateistlerden, tek tanrılı dinlerin geleneği içinde ahlaki yasaları Allah'ın doğası ile ilişkilendirenlerden Allah'ın emirlerine indirgeyenlere kadar geniş bir kesimin rahatlıkla kabul ettiği bir iddiadır.

## *Natüralizm mi, teizm mi?*

BURAYA KADAR ARGÜMANIMIN ilk üç maddesini değerlendirdim. İleri sürdüğüm argümanın dördüncü maddesi ise herhâlde en az itiraz edilecek maddedir. Birçok ateist de teist de bu maddeyi rahatlıkla kabul edecektir. Gerek felsefe tarihine gerek günümüz felsefesine bakıldığında natüralist-ateist-materyalist yaklaşımla teist yaklaşımın—farklı teist yaklaşımlar arası önemli farklar olsa da—birbirlerine karşı konumlandıklarını, bu görüşlerden birinin yanlışlanmasının diğerinin doğrulanması olarak kabul edildiği rahatlıkla söylenebilir. Agnostik yaklaşımlar ise bu şıkların dışında üçüncü bir şık olmak yerine, daha çok bu şıklardan hangisinin doğru olduğunu bilemeyeceğimizin ileri sürülmesidir.

Ateist ve agnostiklerin ileri sürdüğüm argümanda en çok itiraz edecekleri madde ise kabul edilmesi halinde sonucun otomatikman kabul edileceği beşinci maddedir. Daha önce görüldüğü gibi incelediğim altı arzunun kimilerinin insanda olduğunu tespit eden ateistler, bu arzuların Allah'ın varlığını gerektirdiğini görmüşler, Allah'a ve dine inanmayı 'arzuların tatmini' olarak değerlendirmişlerdir. Oysa bu yaklaşım ancak natüralizmi baştan—apriori—doğru bir felsefe olarak kabul edersek geçerli olabilir.

Bu baştan kabul bir kenara bırakıldığında, "arzuların tatmini" yaklaşımında bulunan ateistlerin, en çok işlenen mantıksal hatalardan biri olan "kökensel hatayı (genetic fallacy)" işledikleri anlaşılacaktır. "Kökensel hata" işleyen kişi, bir şeyin kökenini göstermekle, o şeyin doğru veya yanlış olduğunu ispat ettiğini sanır. "Kökensel hata" işleyen kişinin çıkardığı sonuç doğru veya yanlış olabilir ama akıl yürütme şekli yine de mantıksal olarak hatalıdır. Örneğin "Ali dünyanın yuvarlaklığını ailesinden öğrendi, demek ki bu konudaki bilgisi yanlıştır" diyen kişilerin mantık yürütme şekilleri, sonuçları ister doğru ister yanlış kabul edilsin, yine de bu kişiler "kökensel hata" işlemektedirler; yapılan çıkarımlarda gösterilen köken sonucu ispatlamaz. Aynı şekilde Freud gibi "arzuların tatmini" iddiasında bulunanların söylediği gibi insanların bazısının veya birçoğunun Allah'a ve dine inanmasının kökeninde arzuları

olabilir. Fakat Allah'a veya dine inanmanın kökenini göstermek suretiyle, Allah'ın ve dinlerin insani uydurmalar olduğu iddia edildiğinde "kökensel hata" işlenmiş olur. Oysa insanların içine bu arzuların konması yoluyla, Allah'ın, insanları Kendisine inanmaya yönelttiği söylenebilir.

Burada sunulan delilde de kökensel hata yapılıp yapılmadığı şeklinde bir soru sorulabilir. Bu delilde, doğuştan var olan arzularımızın Allah'a yönelttiği ve bu yüzden Allah'ın varlığına inanmamız gerektiği söylenseydi, Freud ve diğerleri gibi kökensel hatanın başka bir türü yapılmış olurdu. Oysa burada, önce bu kadar farklı arzunun hepsinin Allah'ın varlığını gerektirdiği ortaya konulmakta, sonra bu arzuların nasıl var olduğu sorgulanmaktadır. Bu sorgulanmanın neticesinde arzuların nasıl var olduğunun açıklamasını en iyi şekilde teizmin yaptığı iddia edilmektedir. Burada sunulan argüman, arzuları takip ettirip (kökensel hataya sevk edip) hedefine varan değil, arzuların nasıl var olduğunun en iyi açıklamasından hedefe varan bir argümandır.[43]

Bu argümanda kullandığım yöntem, argümanın beşinci maddesinde anlaşılmaktadır. Burada sunduğum argümanda 'en iyi açıklama'yı gösterme yöntemini kullanıyorum. Arzularla ilgili teizmin sunduğu

43 Steven Jon James Lovell, "Philosophical Themes from C. S. Lewis", Department of Philosophy University of Sheffield, PhD Thesis, August 2003, ss. 95, 154.

açıklamanın natüralizmden daha rasyonel ve tutarlı olduğunu iddia etmekteyim. Tümevarım sorunu gibi felsefi sorunlar karşısında geliştirilmiş en iyi yaklaşımlardan biri, günlük hayatımızda ve bilimde kullandığımız bir yöntem olan, mevcut alternatifler arasında en iyisini tespit etmeye çalışmaktır. 'En iyi açıklama olarak çıkarım (inference to the best explanation)' böylesi bir yaklaşımın bilim felsefesinde kullanılan adıdır.[44] Birçok kişiye göre çok uç bir şüpheciliğin ifadesi olan 'tümevarım sorunu'na göre yüksek bir yerden aşağıya atladığımızda, düştüğümüzü yüzlerce kez deneyimlesek de, yani çekim yasası bunu gösterse de bir kez daha aynı yerden atladığımızda düşeceğimize ve çekim yasasının doğru olduğunu söylememize imkân yoktur. Bertrand Russell'ın dediği gibi:

"Eğer bu yönteme (tümevarım) güvenilmezse yarın Güneş'in doğmasını beklememiz için bir nedenimiz yok demektir, ekmeğin taştan daha besleyici olduğunu da çatıdan kendimizi attığımızda düşeceğimizi de bekleyemeyiz. Kendimize doğru en yakın arkadaşımızın yaklaştığını gördüğümüzde, bu bedenin, en kötü düşmanımız veya tamamen yabancı biri tarafından ele geçirilmediğini düşünebilmemiz için de bir dayanağımız kalmaz. Tüm davranışlarımız geçmişte işe yaramış, bu yüzden gelecekte de işe yarayacakmış gibi gözüken ilişkilere

44 'En iyi açıklama olarak çıkarım' yöntemi için bakabilirsiniz: Peter Lipton, *Inference to the Best Explanation*, Routledge, Londra, 2004.

dayanmaktadır. Bu işe yarayacakmış gibi gözükmenin geçerliliği ise tümevarım prensibine dayanmaktadır. Bilimin, evrende doğa yasalarının varlığı gibi temel prensipleri de, günlük yaşamdaki inançlarımız gibi, tamamen tümevarım prensibine dayanmaktadır.'"[45]

Sonuçta tümevarım yöntemini bir kenara bırakınca ne '$e=mc^2$' doğrudur diyebiliriz ne de ısıtmayla suyun kaynaması arasında kesin bir nedensel ilişki olduğunu iddia edebiliriz. Aslında felsefeyle ilgilenen ufak bir kesim dışında hemen hiç kimse tümevarım sorununu göz önünde bulundurmamaktadır. Fizikçilerden '$e=mc^2$' formülüne veya biyologlardan hücrelerde DNA'nın protein sentezinde önemli rol oynadığına, tümevarım sorunu yüzünden şüpheyle bakanı kolay kolay bulamazsınız.

Felsefenin içindeki böylesi 'şüpheci yaklaşımları' bilim insanları göz önünde bulundurmadan—ciddiye almadan da denebilir—çalışmalarını sürdürmektedirler. Fakat buna rağmen, bir felsefeci olarak, buradaki argümanı tümevarım sorununu göz önünde bulundurarak mütevazı bir şekilde oluşturdum ve arzular üzerine objektif bir incelemenin; teizmin natüralizmden daha rasyonel bir dünya görüşü olduğunu gösterdiğini savunmakla yetindim. Yani daha temkinli bir yaklaşım olan 'en iyi açıklama'yı gösterme yöntemini benimsedim.

45 Bertrand Russell, *Problems of Philosophy*, Indo-Europian Publishing, Los Angeles, 2010, ss. 48-49.

## *Evrim? Doğal seleksiyon?*

BAHSEDİLEN ARZULARIN, Allah'ın bilinçli bir planı neticesinde değil de natüralist-ateist yaklaşımın öngördüğü şekilde oluştuğunu söyleyenler; bu arzuların, doğal seleksiyonun neticesinde oluştuğunu veya evrimin yan ürünleri olduğunu iddia edeceklerdir. Öncelikle şunu tespit etmemiz gerekir ki burada ele aldığım arzular, en temel arzularımızdır. Bu listeye alternatif, burada çıkarsanan sonucun tersini gerektirecek bir doğal ve temel arzular listesi gösterilemez.

Bu bahsedilen arzuların yanında yemek, içmek, cinsellik ve uyku gibi doğal arzularımız da vardır. Dünyadaki varlığımızı devam ettirmemize yarayan bu arzular, burada çıkarsanan sonucun tersine bir durum

oluşturmadıkları gibi, bu doğal arzularımızın objelerinin mevcut olması (yemek arzusuna karşı yemeğin veya su arzusuna karşı suyun), argümanın sonucunu desteklemektedir. Argümanımın beşinci maddesinde buna dikkat çektim.

Burada evrim teorisi ile ilgili tartışmalara değinmeyeceğim, fakat bu teoriyi doğru kabul ettiğimizde de buradaki sonucun değişmeyeceğini belirtmek istiyorum.[46] Eğer evrim sürecinde bu arzuların oluştuğu kabul edilirse; evrimi, Allah'ın yaratma yolu ve doğal seleksiyonu 'Allah'ın yaratma araçlarından biri' kabul eden anlayışlar desteklenmiş olmaz mı? Bizde doğuştan var olan bu doğal ve temel arzular, eğer bu evrene aşkın bir Allah'ın varlığını gerektiriyorsa, bu evrim ve doğal seleksiyonun Allah'a gözlerimizi çevirttiği anlamına gelmez mi? Bu durumda da Pierre Teilhard de Chardin'den, Dobzhansky'den, Francis Collins'e kadar—aralarında önemli farklar olsa da—evrimi Allah'ın yaratma yöntemi olarak görenlerin yaklaşımları destek bulmuş olmaz mı?

Birbirlerinden bağımsız tüm bu arzuların aynı ontolojiyi gerektirmesi, sırf bu dünyada yaşamaya ve üremeye göre seçimler yapan tesadüfi doğal seleksiyon mekanizmasıyla açıklanamaz. Arzularımızı incelediğimizde, bu

46 Evrim Teorisi'ni ayrıntılı bir şekilde *Evrim Teorisi, Felsefe ve Tanrı* kitabımda irdeledim.

dünyada yaşamak ve üremekten çok daha fazlasıyla ilgili olduklarını görmekteyiz. Bunu, ele alınan her arzu için kısaca göstermeye çalışacağım:

## BİRİNCİ ARZU: YAŞAM

Bu dünyada yaşamamızı ve üremememizi en çok destekleyen arzunun bu olduğu, adından bellidir. Fakat insan zihninin, diğer türlerden farklı olarak çok uzun bir geçmiş ve çok uzun bir gelecekle ilişki kurması ve biyolojik organizmamızın imkân vereceğinden daha uzun bir süreçte de yaşamayı sürdürmeyi arzu etmesinin, bu dünyadaki yaşamamız ve üremememizle bir alakası yoktur.

## İKİNCİ ARZU: KORKULARIN GİDERİLMESİ

Yırtıcı hayvanlardan veya yüksek bir yerden düşmekten korkma, elbette bu dünyada yaşamamıza ve ürememize bir katkıda bulunur. Fakat insan zihninin evrenin genişliğini ve kendi aczini kavraması sonucunda, bu durumdan korku duyunca; tüm evrendeki oluşumlara gücüyle etki edebilen bir 'Varlığa,' korkuların giderilmesi arzusunun kendisini yöneltmesinin, bu dünyada yaşama ve üremeyle bir ilgisi yoktur. Nitekim birçok tür de kendilerini öldürebilecek canlılardan korkuya benzer bir his duyuyor gibidirler; fakat evrenin genişliğine karşı kendi acizlikleri üzerine düşünmeleri

neticesinde ortaya çıkan korkulardan kurtulma arzularının, kendilerini bu evrene aşkın olana yönelttiğini gözlemlemiyoruz.

## ÜÇÜNCÜ ARZU: MUTLULUK

Mutluluğun hazza indirgenmesiyle; canlıların yeme, içme, cinsel ilişki gibi faaliyetlerinden aldıkları hazzın yaşamaya ve üremeye katkıda bulunduğu söylenebilir. Fakat uzun bir geçmiş ve gelecekle ilişkide bulunan insan zihni, mutluluğunu ahiret yaşamında da devam ettirmek ister. İnsanın doğuştan mutluluk isteyen doğası, sahip olduğu zihinsel yetenekleriyle birleşince bu durum gerçekleşir ve böylesi bir mutluluk isteğinin ise bu dünyada yaşamı sürdürmek ve üremekle bir alakası yoktur.

## DÖRDÜNCÜ ARZU: GAYE

İnsanların gayesel—teleolojik—düşünmesi, diğer canlıları anlamaları gibi avantajlar sağlayarak bu dünyada yaşamaya ve üremeye katkıda bulunabilir. Fakat insanların gaye-anlam arzusunun, kendilerinin ve evrenin bir gayesini aramaya yöneltecek şekilde insanda mevcut olmasının, bu dünyada yaşamak ve üremekle bir ilgisi bulunmamaktadır.

## BEŞİNCİ ARZU: ŞÜPHEDEN UZAK BİLGİ EDİNME

İnsanların, evrenin kökeninden uzak galaksilerden atomun yapısına kadar birçok şeyi bilme arzusu, bu evrende yaşamak ve üremek için gerekenden çok daha fazladır. Yaşaması için gerekenden çok daha fazla bilmek isteyen insan, bilme süreci üzerine derinlemesine düşününce en temel bilgilerinin ne kadar şüpheli olabileceğini kavrar ve şüpheden uzak bilgi edinme arzusu duyar.

Daha çok felsefi düşünce sürecinde ortaya çıkan bu şüpheleri üretebilecek bir zihinsel kabiliyette olmak da bu dünyada yaşamak ve üremek için gerekmemektedir. Ayrıca en temel bilgilerimizin ancak Allah'ın varlığını kabul edersek rasyonel temel bulacağı iddiasını ancak felsefeyle ilgilenen bir kesim anlayacak fakat onların önemli bir bölümü de bu iddiayı reddedecektir. Sonuçta şüpheden uzak bilgi edinme isteğinin de bu isteğin rasyonel bir temel bulmasının Allah'ın varlığını gerektirmesi de bu dünyada yaşama ve üreme için bir avantaj sağlamaz.

## ALTINCI ARZU: BAŞKALARI TARAFINDAN İYİ DAVRANILMA

Başkaları tarafından iyi davranılma, insanın psikolojik ve fiziksel bir ihtiyacı olarak yaşama ve üreme için

önemlidir. İnsani üretimler olan birçok kültür de bu amaca hizmet ederek bu arzunun talebini ahlaki kurallarla karşılar. Fakat daha önceki incelememizde gördüğümüz gibi ahlaki bir yapının rasyonel bir şekilde temellenmesi Allah'ın varlığını gerektirir. Oysa birçok kültür, bu arzuyu Allah'ın varlığına atıf yapmadan ve rasyonel temellendirmesi olmadan da karşılayabilmektedir. Buna göre bu arzunun rasyonel temellendirmesinin Allah'ı gerektirmesinin, bu dünyadaki yaşamamız ve üremememizle hiçbir ilgisi yoktur.

## *Arzuların karşılanması, ontolojik delil ve Allah'ın sıfatları*

BURADA OLUŞTURULAN ARGÜMANIN, beşinci arzunun incelenmesinde 'akıl delili', altıncı arzunun incelenmesinde ise 'ahlak delili' ile ilgisi görüldü. Burada ise arzuların—Descartes tarzındaki—'ontolojik delil' ile ilişkisine değineceğim.

Doğal ve temel arzularımızın Allah'ın varlığını gerektirdiğini gördük. Allah ne kadar kudretliyse, ne kadar bilgiliyse, O'nun için arzularımıza cevap vermesi ne kadar kolaysa, Allah ezeliyse, Allah'ı yapmak istediği eylemlerden alıkoyabilecek hiçbir güç yoksa; arzularımızın karşılanmasının olasılığı o kadar yüksektir. Kısacası arzularımız, Allah'ın 'mükemmel' olmasını

da arzu etmektedir. Bu ise, arzulardan hareketle Allah merkezli bir ontoloji kurulabiliyorsa yine arzulardan hareketle Allah'ın 'mükemmel' olduğu şeklinde bir sonuca da ulaşabileceğimizi gösterir. Sonuçta arzularımız bizi içi boş bir 'Allah' kavramına değil, belli sıfatları olan bir Allah kavramına yöneltecek şekildedir.

Arzular konusundaki yaklaşımımızı Descartes'ınki gibi bir ontolojik delil ile de birleştirebiliriz: Doğuştan sahip olduğumuz arzular üzerine düşündüğümüzde, bu farklı doğal ve temel arzuların Allah'ın varlığını gerektirdiğini görürüz. Descartes "Düşünüyorum, öyleyse varım (Cogito ergo sum)" diyerek şüpheden uzak ilk bilgiyi elde ettikten sonra bilmenin bilmemekten daha 'mükemmel' olduğunu kavrayarak zihninde 'mükemmel' kavramının varlığına ulaşır. Bu kavramın ise zihnine ancak 'mükemmel bir Varlık' tarafından, yani Allah tarafından konmuş olabileceğini, zihnin bu kavramı uydurmuş olamayacağını söyler.[47]

Kant'ın ontolojik delile karşı söylediği şekilde, 'bir objeyle ilgili kavramımızın içeriğinden, bu objenin varlığını çıkarsayamayacağımız' itirazını kabul etsek bile[48] zihnimizde bir varlığın sıfatı olmasa da bir 'mükemmel' kavramı yine de kalır. Burada sunduğum argümanda ise bir kavramın içeriğinden Allah'ın varlığına

---

47 Rene Descartes, *Discourse on Method and the Meditations*, s. 55.

48 Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason*, Trans: J.M.D. Meiklejohn, William Benton, Chicago, 1971, s. 182.

geçiş yapmadığıma dikkat edilmelidir. Bu çalışmada, bizdeki farklı doğal ve temel arzuların Allah'ın varlığını gerektirmesinden hareketle, bunların Allah tarafından oluşturulmuş olduğu görüşünün, alternatifi olan bunların rastgele süreçlerle oluştuğunu savunan natüralizm görüşünden daha rasyonel bir açıklama olduğu savunulmaktadır.

Arzularımız gerçek bir varlık olarak Allah'a ihtiyaç duyar, yoksa sadece bir 'Allah' kavramına değil. Doğuştan var olan arzularımızla Allah'ın varlığını temellendiren ve bu arzuların doğuştan zihnimizde oluşturulduğunu söyleyen yaklaşımımız için; zihnimizde doğuştan var olan 'mükemmel' kavramını doğuştan arzularımızın yönelttiği Allah'a sıfat yapmak, böylece 'mükemmel' sıfatını gerçek bir 'Varlığın' sıfatı olarak görmek, Kant'ın itirazının etrafından dolaşmak demektir.

Aslında Kant, kendi sunduğu 'ahlak delili'nde, ahlaki bir sistemin 'en üst seviyede mükemmel' bir Allah'ı gerektirdiğini söylemiştir. Gerektirmeden Allah tarafından düzenlenmeye ve arzulardan Allah'ın 'mükemmel' sıfatıyla varlığına geçiş yaptığım buradaki argüman için bu gerekliliğin gösterilmesi önemlidir. Bu gösterildikten sonra buradaki argümanla ulaşılan sonuç, Kant gibi Allah'ı sadece postulat olarak kabulden daha fazlası olmaktadır. İncelediğim altıncı arzu

ile ilgili olarak Kant'ın söyledikleri burada incelenen diğer arzular için de geçerlidir. Kant şöyle demektedir:

"Ahlaki ilke, ancak en üst seviyede mükemmel olan bu dünyanın bir 'Sahibi' kavramını mümkün kabul eder. O, her şeyi bilen olmalıdır ki benim yaptıklarımla ilgili zihinsel durumlarımı en derin kökenlerine kadar, tüm olası durumlar ve tüm gelecekteki durumlar için bilebilsin. Her şeye gücü yeten olmalıdır ki her şeyi yerli yerince ayarlasın. Aynı şekilde her yerde mevcut, ezeli, vb. de olmalıdır..."[49]

Sonuçta doğuştan—apriori—sahip olduğumuz arzularımız, sadece Allah'ın varlığını gerektirmekle kalmaz; Allah'ın her şeyi bilen, her şeyi gören, kudreti yüksek, ezeli olması gibi sıfatlarını da kısaca 'Mükemmel Varlık' olmasını da gerektirir. Nitekim zihnimizde, doğuştan var olan arzularla beraber 'mükemmel' kavramının olması da dikkate değerdir. Kısacası, burada sunulan argüman, sadece Allah'ın varlığı için değil, Allah'ın sıfatlarının temellenmesi için de bir delildir.

---

49 Immanuel Kant, *The Critique of Practical Reason*, s. 352.

## *'Arzu delili'nin ahiretin ve dinlerin varlığıyla ilgisi*

ARZULAR HAREKET NOKTASI yapılarak Allah'ın varlığının yanında ahirette yaşamın varlığı için de argüman oluşturulabilir. Bu delili tek tanrılı dinler için önemli kılacak hususlardan birisi şudur: Tek tanrılı dinlerin ontolojisinin merkezindeki Allah'ın varlığı hakkında olduğu gibi bu dinler açısından önemli olan ahiretteki yaşamın varlığı hakkında da bir argüman olması. Burada ele alınan arzuların birçoğunun ahirette yaşamın varlığını gerektirdiğini, ahiretin yaratılmasının ise Allah'ın varlığını gerektirdiğini gördük. Buradaki argümanın Allah'ın varlığıyla ilgili kısmının doğru kabul

edilmesi, otomatikman ahiretin varlığı için de geçerli bir argüman olması demektir.

Fakat burada savunulduğu gibi bu argümanı, Allah'ın varlığı için olmasa da ahiretin varlığı için geçerli bir delil olarak kabul edebilirler. Böylesi bir argüman kuranların, bunu kurmadan önce Allah'ın varlığına inanıyor olmaları gerekir. Bu inancın fideist bir yaklaşımla—delilsiz imanla—olması mümkün olduğu gibi, tasarım delili veya kozmolojik delil neticesinde veya herhangi başka bir şekilde olması da mümkündür.

Allah'ın varlığına inananlar, var olan her şeyi yaratan Allah'ın, insanın içine, ahiret yaşamına karşı arzuyu da yerleştirdiğine inanırlar. Bunun neticesinde, ünlü Müslüman tefsirci-kelamcı Bediüzzaman Said Nursî'nin "Vermek istemeseydi, istemek vermezdi" sözüyle ifade ettiği gibi[50] insanın içindeki bu arzuyu Allah'ın yaratması, bunun objesini yaratacağının ikna edici bir delili olarak kullanılabilir. Benzer bir yaklaşıma Hristiyan teolog Norman Geisler'in şu argümantasyonunda da rastlamaktayız:

1- Her doğal arzunun, kendisini tatmin edecek objesi mevcuttur.

2- Ahiret yaşamı, insanların doğal, doğuştan var olan bir arzusudur.

---

50 Said Nursî, *Mektubat*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 280.

3- Öyleyse ölümden sonra ahiret yaşamı vardır.[51]

İnsanların Allah'ın varlığına inanmalarının temel sebepleri arasında ahiret yaşamını arzu etmelerinin yattığı kanaatinde olan Freud, Feuerbach ve Sartre gibi ünlü ateistlerin, böylesi bir argümanı duymaları durumunda, şöyle diyeceklerini tahmin etmek zor değildir: "Allah olsaydı argümanınız oldukça tutarlı olurdu. Fakat Allah yoktur." Diğer yandan, tarihin bu ünlü ateistlerine karşı Allah'ın varlığına inandığını söyleyip ahiret yaşamının varlığını inkâr eden önemli bir kitle de vardır. Arzulardan ahiret yaşamının varlığını çıkarsayan bu delillendirme, bu kitleye karşı kullanılabilir.

İlaveten, arzulardan hareketle Allah'ın yolladığı dinlerin var olması gerektiği için de argüman oluşturulabilir. Örneğin burada ele alınan dördüncü arzu olan 'gaye arzusu'nu ele alalım. Bu arzunun karşılanması Allah'ın varlığını gerektirdiği gibi, aynı zamanda Allah'ın gayemizin ne olduğunu bildireceği mesajlarının da mevcudiyetini gerektirir. Böylesi bir bildirimi de 'gaye arzusu' talep eder. Gayeyle ilgili sorulması kaçınılmaz olan "Niye buradayım, varlığımın gayesi nedir?" sorularının karşılığını insan, ancak Allah'ın cevap vermesiyle bulabilir.

---

51 Norman Geisler, *Baker Encyclopeida of Christian Apologetics*, Baker Book House, Grand Rapids, 1999, s. 282.

Ayrıca, önceden dikkat çekildiği üzere, ahiret yaşamını arzuların talep etmesi gibi, ahiret yaşamını yaratma gücü elinde bulunan Allah'ın, onun yaratılacağını haber vermesini de arzularımız talep eder. İnsanın korkuların giderilmesiyle ilgili arzusu da, Allah'ın, insanlarla ilgili olduğunu bildireceği mesajların varlığını gerektirir. İnsanların bilgi edinme ile ilgili arzuları kaçınılmaz olarak "Nereden geliyorum?" ve "Nereye gidiyorum?" sorularını sordurur ki bunlar da ancak Allah'ın insanlara bunların cevaplarını bildirmesiyle karşılanabilir. Başkaları tarafından incitilmeme arzusu olarak ifade ettiğimiz ahlakla ilgili arzunun rasyonel bir temel bularak karşılanması ise ancak Allah'ın ahlak ile ilgili buyruklarının olmasıyla mümkündür.

Ahiret yaşamının varlığı konusunda olduğu gibi, burada sunulan argümanı, Allah'ın varlığını temellendirmede kullanmayanlar da arzulardan hareketle Allah'ın yolladığı mesajların—dinlerin—olması gerektiğini temellendirebilirler. Elbette bunun için de önceden Allah'ın varlığına inanıyor olmaları gerekir. Sonra ise Allah'ın insanların yaratılışına yerleştirdiğine inandıkları arzuların, Allah'ın yolladığı mesajların—dinlerin—varlığını gerektirmesini, 'Allah'ın dinler yollayacağı için insanları dinlere muhtaç etmesi' olarak değerlendireceklerdir.

Dini, 'dileklerin tatmini' olarak gören birçok ateistin, felsefeleri ve psikolojileri gereği bu yaklaşıma şöyle yanıt vereceklerini tahmin etmek zor değildir: "İnsanların arzuları, gerçekten de Allah ile beraber ahiret yaşamının da dinlerin de varlığını gerektirir. Allah var olsaydı bunlara inanç elbette rasyonel olacaktı. Fakat Allah yoktur." Diğer yandan Allah'a inanan ama bir dine inanmayan bir kitle de vardır. Böylesi bir argüman o kitleye karşı kullanılabilir.

İçimizdeki doğal arzular, bu arzuların objesi olduğunu gösterse de bu objelere mutlaka ulaşacağımızı garanti etmez. Suya karşı arzumuz suyun varlığını gösterir ama susuzluktan ölmeme garantisi vermez. Aynı şekilde Allah'ın yolladığı dinlerin hakikati temsil etmesi, bu dinlere herkesin inanacağının garantisini vermez. Ayrıca doğal arzularımızdan olan susamayı tatmin eden suların, ağır metallerle insanlar tarafından kirletilme olasılığı olduğu gibi özgür irade sahibi insanların, Allah'ın yolladığı dinleri kirletme ve tahrif etme olasılığı da mevcuttur.

Hangi dinin veya hangi mezhebin, insani kirletmelere maruz kaldığını belirlemek bu çalışmanın konusu değildir. Fakat arzularımız temelinde burada anlatılanlardan hareketle, Allah'ın yolladığı bir dinde olması gerekli önemli özellikleri şöyle saptayabiliriz:

1- Bu dinin varlık anlayışının merkezinde Allah olmalıdır.

2- Bu din Allah'ın her şeyi bilen, her şeyi gören, kudreti yüksek, ezeli olması gibi sıfatlarını, kısaca 'Mükemmel Varlık' olduğunu belirtmelidir. Ancak böyle bir Allah arzularımızı karşılayabilir, arzularımız böyle bir Allah'ı talep eder.

3- Bu din, ahiret yaşamının varlığını haber vermelidir.

4- Bu din, insanların korkularının giderilmesi arzusunu karşılamalı, Allah'ın insanların dualarından ve durumlarından haberdar olduğunu bildirmelidir.

5- Bu din, hayatın amacı ile ilgili gaye arzusunu tatmin etmelidir.

6- Bu din, "Nereden geliyorum?" ve "Nereye gidiyorum?" gibi çok temel hususlarla ilgili bilgi arzusunu karşılamalıdır.

7- Bu din, insanların başkalarından zarar görmeme arzusunun karşılanması için Allah'ın ahlaki buyruklarını içermelidir.

## *Sonuç ve 'fıtrat delilleri'*

ZİHNİMİZDE DOĞUŞTAN—apriori—var olan arzularımızın tatmini, Allah'ın varlığını gerektirmektedir. Bu arzuları, kendimiz iç dünyamızda deneyimleriz ve bu yüzden bizim için dış dünyanın varlığından bile daha kesindirler. Husserl gibi dış dünyanın varlığını paranteze alsaydık bile, yine de bu arzuların varlığı reddedemeyeceğimiz kadar kesin olurdu.[52]

'A'nın 'B'den büyük olması (A>B) ve 'B'nin 'C'den büyük olması (B>C) verili olduğunda nasıl 'A'nın 'C'den büyük olması (A>C) bir düşünme sürecinin sonunda anlaşılacak açık, mantıksal bir sonuçtur. Aynı şekilde

52 Edmund Husserl, *Cartesian Meditations*, Çev: Dorion Cairns, Kluwer, Boston, 1977.

apriori var olan arzularımızın Allah'ın varlığını gerektirmesinin analitik incelemesi, insanın apriori olarak Allah'ın varlığına ihtiyaç duyan bir varlık olması sonucuna bizi ulaştırır.

Yaşam ve korkuların giderilmesi gibi arzularımızın tatmin edilmesinin Allah'ın varlığını gerektirdiğini görmek daha kolayken; şüpheden uzak bilgi edinme gibi arzularımızın tatmininin Allah'ın varlığını gerektirdiğini görmek, diğerlerinden daha fazla zihinsel çaba gerektirmektedir. Önceki sayfalarda gösterildiği gibi tarihin en ünlü ateistleri, insanların arzularının tatmininin Allah'ın varlığını gerektirmesini, insanların Allah'ın varlığını uydurma sebebi olarak göstermeye çalışmışlardır. Oysa burada, ateist filozofların boğulduğu yerde yaşam suyunun olduğunu göstermeye çalıştım.

Birbirlerine indirgenemeyecek, farklı ve çok temel arzularımızın hepsinin aynı şekilde Allah'ın varlığını gerektirmesinin en iyi açıklaması; Allah tarafından bunların insanlara yerleştirilmiş olduğudur. Sırf bu dünyada yaşama ve üreme temelinde seçim yapan, natüralist-ateistlerin öngördüğü şekilde işleyen bir doğal seleksiyon mekanizmasıyla, bu dünyayı aşkın bir Allah'ın varlığını gerektirecek şekilde birçok arzunun oluşması açıklanamaz. Bahsedilen farklı arzuların hepsinin aynı varlık anlayışını—ontolojiyi—gerektirmesini şansla açıklayan natüralist görüşe kıyasla, bunların

Allah tarafından böyle oluşturulduğunu söyleyen teist açıklama daha başarılıdır. Bu açıklama "Neden farklı arzularımız bizi Allah'ın varlığına inanmaya yöneltecek şekildedir?" tarzındaki olağanüstü önemdeki sorunun yegâne rasyonel cevabıdır.

Bilimde, felsefede ve güncel birçok mantık yürütmede farklı verilerden sonuca ulaşmayı ifade eden 'birleşmeli tümevarımın (consilience of induction)' iyi bir yöntem olduğuna inanıyorum. Burada da farklı arzuların aynı sonucu göstermede 'birleşmesine' atıf yaptım, fakat tümevarım sorununu göz önünde bulundurarak, mütevazı bir yaklaşımla, argümanımı tümevarım yöntemiyle değil, 'en iyi açıklama'yı gösterme yöntemiyle sundum. Teizmin felsefi alanda ciddi tek rakibi olan natüralizmden daha rasyonel olduğunun gösterilmesi, burada savunduğum pozisyondur.

Bu argümanı önemli kılan unsurlardan biri, Allah'ın sıfatlarının temellendirilmesine de katkı sunmaktadır. Arzularımızın karşılanması; her şeyi bilen, her şeyi gören, kudreti yüksek, ezeli gibi sıfatları olan bir Allah'ı gerektirmektedir. Buradaki argümanla arzularımızdan hareketle ahiret yaşamının varlığının ve Allah'ın yolladığı dinlerin olmasının rasyonel bir beklenti olduğunun gösterilmesi, argümanı önemli kılan diğer bir husustur.

Arzularımızdan hareketle mevcut dinler ve mezhepler arasında seçim yapabileceğimizi iddia etmiyorum. Fakat burada sunulan argümandan çıkan sonuçlar; inanılması gereken dinlerin sahip olması gerekli temel şartlardan önemli bir kısmını anlamamıza da katkıda bulunmaktadır. Bu şartlarla mevcut birçok din veya mezhep elenebilir. Örneğin Allah'ın varlığına ontolojisinde yer vermeyen Budizm gibi.

Arzularımız, bizi biz yapan, yaşamımızın şu anda deneyimlediğimiz gibi olmasında önemli rolü olan unsurlardır. Bilişsel bilimlerde arzulara ve duygulara gerekli önemin verilmesi gerektiği hususunda, bu konuda ciddi bir eksiklik olduğunu ifade edenlerle aynı şekilde düşünüyorum.[53] Psikolojideki, Allah hakkında düşünmeye hazır doğuştan yeteneklerle doğduğumuzu ifade eden Justin Barrett'in 'hazır olma hipotezi (preparedeness hypothesis)' ve benzeri yaklaşımların geliştirilmesinin ve arzularla ilgili buradaki yaklaşımla birleştirilmesinin önemli açılımlar getirebileceğini sanıyorum.[54]

Ayrıca içebakışı teşvik eden bu argümanın, teist varoluşçu—egzistansiyalist—yaklaşımlara katkıda bulunacağı kanaatindeyim. Arzularımız üzerine yoğunlaşmanın, birçok kişinin beklentisinden daha fazla açılıma

53 Joseph LeDoux, *The Emotional Brain*, Simon and Schuster, New York, 1996.

54 Justin L. Barrett ve Rebekah A. Richert, "Anthropomorphism or Preparedness? Exploring Children's God Concepts," *Review of Religious Research*, Vol: 44 No:3, March, ss. 300-312.

sebep olacağı kanaatindeyim. Teolog ve filozoflar için 'arzuların teolojisi'ni ve 'arzuların felsefesi'ni yapmanın, önemli ufuklar açacağına inanıyorum.

Tasarım delili, kozmolojik delil ve bilinç delili gibi Allah'ın varlığını rasyonel bir şekilde temellendirmek için savunulan argümanlarla burada sunulan delilin birleştirilmesi neticesinde teizm lehine oluşan toplu durumun yüksek derecede bir ikna gücü olduğu iddiasındayım.[55]

Sanmayın ki felsefenin en çetin konuları, sadece, uzayın derinlikleri gibi 'ötemizdeki' olgular hakkındadır. Aslında felsefi açıdan tartışılması en zor konular, çoğu zaman, her insana içkin olduğu için olağanüstülüğü gözden kaçan fenomenlerle ilgilidir. 20 ve 21. yüzyıl felsefesinin merkezi konularından olan 'bilinç' ve 'dil' bunlara örnektir. Balığın suyu fark etmemesi gibi çoğu zaman bu olağanüstü fenomenlerin gereğince farkına varmayız. Bunların olmalarını adeta zaruri kabul eder, "Başka türlü nasıl olabilirdi ki!" der, bunları görmezden geliriz.

Burada ele alınan arzularımızın da; varlıkları olağanüstü olmasına rağmen gözden kaçan fenomenlere dâhil edilmeleri gerektiği kanaatindeyim. En cahil insandan en bilgili olana kadar herkeste aynı şekilde

55 Bahsedilen diğer argümanlarla ilgili çalışmalarımı, internet sitemde bulabilirsiniz: www.canertaslaman.com

yaşam, mutluluk, korkulardan kurtulma gibi arzulara tanıklık edilmesi; bu şekilde arzuların olmasının ne kadar enteresan olduğunun değerlendirilmesini çoğu zaman engellemektedir. Oysa her insanda bu muhteşem fenomenlere tanıklık edilmesi, bunların değerini azaltmaz, tersine arttırır.

Olağanüstülüğü yakalayabilmemiz için güçlü bir içe bakışla beraber, evren üzerine ciddi bir felsefi değerlendirmeyi birleştirmemiz gerekmektedir. Ağaçta, toprakta, suda olmayan böylesi arzular niçin bizde oluşmaktadır? Hâlbuki bu unsurları meydana getiren atomlarla bizleri meydana getirenler aynı atomlardır. Öyleyse bu farklılığa yol açan nedir? Daha da önemlisi, nasıl oluyor da bu arzuların varlığı Allah'ın varlığını gerektirmektedir? Bu tablodan hangi sonuçları çıkarmalıyız? Bu çalışmayla, bu hususlara dikkatinizi çekmeye ve bu olağanüstü fenomenleri irdelemeye çalıştım.

Kur'ân'daki "benliklerimizde deliller olduğu"nu söyleyen ayetlere rağmen, İslam düşünürlerinin, maalesef, doğuştan sahip olduğumuz özelliklerden hareketle sofistike argümanlar geliştirmediklerini ve bu özelliklere hak ettiği ölçüde dikkat çekilmediğini belirtmeliyim. Bu ve bu konuyla ilgili diğer çalışmalarımdaki temel hedeflerimden birisi, bu açığı kapatmaktır. Örneğin Zâriyât sûresi 21. ve Fussilet sûresi 53. ayetlerde "benliklerimizde deliller" olduğuna dikkat çekilmiştir.

Ayrıca Rum sûresi 30. ayette Allah'ın insanlara verdiği yaratılış özelliklerine, yani 'fıtrat'a uygun olarak dine yönelmemiz söylenir. İlaveten aynı ayette "Allah'ın yaratışında bir değişiklik olmadığı", "Dosdoğru dinin bu olduğu" ve "İnsanların çoğunluğunun bundan habersiz olduğu" da vurgulanmaktadır.

İnsandan insana değişmeyen özellikler temelinde sunulan, ayrıca tüm insanlardaki ortak özelliklerden hareketle oluşturulsa da insanların çoğunluğunun bu doğuştan özellikleri üzerinde gerekli şekilde düşünmedikleri sonucuna götürecek buradaki argümanın; bu ayetteki ifadelerle önemli paralellikleri olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden, bahsedilen ayetten ilham alarak, insanların hepsinde doğuştan ortak olan özelliklerden hareketle Allah'ın varlığını temellendirdiğim argümanları 'fıtrat delilleri' olarak adlandırıyorum. Burada sunduğum 'arzu delili'ni ise 'fıtrat delilleri' içerisinde yer alan bir alt delil olarak değerlendiriyorum.[56]

56 'Fıtrat delilleri'nin içine, burada kısaca değindiğim 'ahlak delili' ve 'akıl delili' gibi argümanları da dâhil ediyorum. Bütün bu argümanları müstakil bir kitapta toplayıp, 'fıtrat delilleri'ni, bu bağımsız argümanlar ve hepsinin aynı sonuca götürmesi yoluyla savunmayı planlıyorum.